

God is een intentie. Over Willem Jan Ottens 'Pampus om' uit de bundel *Op de hoge* (2003)

Hans Vandevoorde

Vrije Universiteit Brussel; e-mail: Hans.Vandevoorde@vub.ac.be

NEERLANDISTIEK.NL 09.06a; GEPUBLICEERD: [december 2009]

Willem Jan Otten

PAMPUS OM

We zouden na het eten Pampus rond,
mijn rode boot en ik. De zon
werd in de paarse pluim
van de centrale afgezonken,
als een dashboard knipte
kort daarop de vaargeul aan.
Ik liet de helmstok los
en dook de roef in. Toplicht
aan. We waren weggegaan bij
daglicht nog, bij vol verstand.
Met aan het roer geen mens
voer ik het zwartfluwelen
nergens in. Ik keek omhoog,
met in mijn rug het luik.
Het brandde heus, het speldepuntje
boven op de mast. We schoven
onze ene ster de melkweg door
en hingen nu met alle stagen
aan een glimp. Weggegaan bij
vol verstand, Pascalstom weerom
wij opdekopse vliegen aan
het klotsende plafond.

Willem Jan Otten, 'Pampus om', in: *Op de hoge, Gedichten 1998-2003*, Van Oorschot, Amsterdam 2003, p. 50.

"Als ik 'mijn eigen werk was', zoals ik volgens zo veel moderne denkers moet zijn, dan zou ik kansloos zijn. Juist schrijvers die hun afhankelijkheid van iets of iemand buiten hen hebben beleden, helpen je je rug te rechten."

(*Waarom komt U ons hinderen*)

In de buurt van het Muiderslot kun je met de veerboot naar Pampus, het kunstmatig eiland in de voormalige Zuiderzee, voor de monding van het IJ en ten zuiden van de gelijknamige vaargeul. Eind van de negentiende eeuw werd dit onderdeel van de Stelling van Amsterdam aangelegd en werd er een fort gebouwd, dat nu door een stichting beheerd wordt en bezocht kan worden. Wie zoals ik er precies vijf jaar geleden, in april 2002, met vrouw en kinderen heen voer, kan de horizon afgespeurd hebben naar zeilschepen of kano's die aan en af voeren. Misschien zal ik gehoopt hebben om de bewonderde schrijver Willem Jan Otten, op zijn zeiljacht, een Waarschip 600 met de naam De Vrijheid, te zien liggen staren naar de lucht. Maar dat zal vergeefs geweest zijn, want toevallig was die – zo blijkt uit zijn zomerdagboek *De bedoeling van verbeelding* – op dat moment zijn boot aan het opknappen om hem na dertien jaar in de verkoop te doen. Mijn ontmoeting met mijn Messias ben ik dus 'misgevaren', omdat ik die teveel van het toeval liet afhangen.

In een gedicht uit de bundel *Op de hoge* (2003), 'Pampus om', beschrijft Otten de ervaring van een ik-figuur en zijn 'rode boot', die 's avonds om het eiland Pampus heen wil varen, daartoe de vaargeul in gaat en zich laat drijven. Er staat 'Ik liet de helmstok los' en 'met aan het roer geen mens'. Met de rug tegen het luik van de roef geleund ziet de ik hoe hij samen met het toplicht van zijn boot de Melkweg doorschuift. De ik is 'verhangen' aan die glimp, een flauw schijnsel, een (mogelijk bedrieglijke) schijn, 'het speldepuntje / boven op de mast', dat als een leidster de blik meevoert. Al dat maakt hem 'Pascalstom', de stomheid dus waarmee de mystieke wiskundige Pascal werd geslagen toen hij zijn eigen nietigheid voelde. De ervaring is zo intens dat boot en ik zich als het ware aan het zeeoppervlak voelen hangen:

wij opdekopse vliegen aan
het klotsende plafond

Zoals een vlieg dankzij de harige kussentjes aan zijn poten op het plafond kan lopen, zo hangen zij ook aan het klotsende plafond. Maar waarom 'opdekops'? Dit betekent mijns inziens niet dat boot en ik volgens de dichter door een hoger iets worden gezien, maar heeft te maken met onze ervaring dat als we het hoofd diep in de nek leggen, als het ware met de voeten in de lucht lopen.

Wat we in 'Pampus om' meemaken is wellicht een sensatie die vergelijkbaar is met de reeks sensaties die Otten zelf in zijn publieke zomerdagboek *De bedoeling van verbeelding* noteerde:

Lijst van Vrijheidssensaties:

(...)

De tragere, plechtige deining bij Pampus waar het IJsselmeer meer dan twintig meter diep is.

(...)

Voor anker liggen buiten muggenbereik en door het open roefluik de lussentrekkende sterrenhemel zien.' (*De bedoeling van verbeelding*, p. 75-76)

Maar kunnen we hier wel spreken van een sensatie, in Van Deysseiaanse zin? Is de ervaring daarvoor niet te weinig een vervoering van de zintuigen, die de deur is tot wat de eindnegentiende-eeuwse schrijver het huis van de extase noemde? Dick van Halsema heeft naar aanleiding van de bundel *Paviljoenen* gewezen op mystieke aspecten bij Otten. Hij heeft ook de parallel met Van Deyssele gelegd. Bij Van Deyssele echter betekenen sensatie en extase een uitschakeling van de verstandelijke

vermogens. Wat in Ottens gedicht telt is het herhaalde 'bij vol verstand'. Zonder de hulp van de ratio is er geen mystieke ervaring, dat weten we uit Johannes van het Kruis. Verstand blijkt in 'Pampus om' eigen aan de ik én het schip. Het schip is als het ware een persoon, een 'drijvende halfbroer', zoals Otten hem noemde in *De bedoeling van verbeelding*, een soort verdubbeling van de ik. De afwisseling van 'ik' en 'we' in het gedicht versterkt deze identificatie. Beiden plakken ze als op hun kop staande vliegen aan het hemelplafond.

De boot vaart schijnbaar zonder intentie maar toch met volle verstand op een x af. Ik schrijf schijnbaar zonder intentie, omdat het besluit om het roer los te laten een wilsbesluit is geweest. De uitkomst is niet verzekerd, maar de ik heeft genoeg vertrouwen om zich over te geven aan het schip, het water, de hemel, de x-factor.

Ook het gedicht heeft zo'n richting, zo'n vector die het van binnenuit stuurt nadat het losgelaten is door zijn maker. De vraag luidt dan: In hoeverre beantwoordt de weg die het volgt, aan de intentie van die maker? Intentie definieer ik hier als bedoeling, voornemen, niet in de rooms-katholieke betekenis van 'datgene waarvoor in het gebed Gods hulp wordt gevraagd' (Van Dale). Een tweede vraag die ik me stel is of deze intentie beperkt blijft tot het gedicht zelf, en bijvoorbeeld ook niet aan de bundel in zijn geheel toe te schrijven is. En ten slotte vraag ik me af in hoeverre de intentie die ik als lezer uit het gedicht haal, bepaald mag worden door een initiële intentie van zijn schepper buiten het werk, of ik tegen die intentie in mag lezen en zelfs tegen de (interne) intentie van het gedicht in, en wat dan uiteindelijk de waarde is van de intentie buiten en binnen het werk.

Ad 1. We weten in 'Pampus om' niet wat het bootje stuurt. Iemand die het gedicht leest zonder iets te weten van Otten of zonder de context van de bundel, zal zich de vraag stellen of het bootje wel zonder meer zijn weg kan vinden en wie of wat het dan richting geeft. Eventueel kan hij interpreteren dat er een kracht is die het stuurt. Een gelovige lezer zal geneigd zijn om die kracht met God te verbinden, zeker omdat naar Pascal verwezen wordt. Maar het hoeft niet. De lezer heeft hier enige vrijheid (die hij bij sommige andere gedichten van Otten niet heeft omdat de verwijzing naar het christendom overduidelijk is).

Daarom zeg ik: God zit in het gedicht en zit er niet in. God is sowieso een intentie, iets wat buiten Zijn werk staat, zoals de intentie van een schrijver *initieel* ook buiten zijn werk staat. God als auteursintentie zit wel en niet in dit gedicht. Wél, omdat de lezer die via interpretatie uit het gedicht kan halen. Niét, omdat de initiële dichtelijke intentie niet samenvalt met het gedicht, maar expliciet of impliciet in het werk opgegaan is en daar mogelijk van karakter veranderd is. Ik heb die in het werk opgegane intentie elders, in *TNTL*, de interne auteursintentie genoemd, die impliciet of expliciet kan zijn. Wat ik als lezer van de in het werk opgegane dichtelijke intentie kan reconstrueren, is niets anders dan de zogenaamde *implied author*, die nooit samenvalt met de externe auteur. De gereconstrueerde tekstintenties zijn 'nooit precies datgene wat de auteur bedoelde, maar ze ook het gevolg zijn van een aantal onbewuste auteursintenties; het spel van de taal en lezersverwachtingen.'

Ad 2. De intentie van een gedicht kunnen we soms expliciet uit het gedicht halen, maar bij 'Pampus om' hebben we de context nodig om haar beter te reconstrueren dan we op grond van het gedicht alleen konden. Door de rest van de bundel en het werk van Otten kunnen we inderdaad zonder aarzelen de x invullen waarop de boot afstevent. Het gaat hier om God. De schepper van het gedicht stuurt de boot op weg naar deze Hemelse Wijdte. Wat hij wil is een ronding maken naar bekering toe.

Vooraf de plaatsing van het gedicht verraadt de externe intentie van zijn schepper, van dat wat de auteur zich verbeeldt te zullen doen. Otten noteerde de uit *De bedoeling van verbeelding* geciteerde sensaties, toen hij zijn boot verkocht. De verkoop van de boot kunnen we door het dagboek nauwkeurig dateren, op 12 juli 2002. De verkoper schreef er een gedicht over, dat merkwaardig genoeg voor de twee slotgedichten van de eerste afdeling, de titelcyclus 'Op de hoge', werd geplaatst. (De tweede afdeling lijkt me een rest van het versdrama *Alexander* waar hij in die zomertijd ook aan heeft gewerkt.)

Deze twee slotgedichten, 'Pampus om' en 'De waterkamer' krijgen daardoor bijzondere nadruk. In beide gedichten is niet de boot de drijvende kracht, maar worden boot en ik gedreven naar iets anders. 'De waterkamer' beschrijft de nadering van het 'paradijs', dat we al in het motto van de bundel terugvonden:

We drevén tussen sijpelende deuren door een kamer in.
De zon was laag gaan staan. Ik bukte naar de landvast,
wierp hem naar een avondwandelaar. De wind ging liggen
in het neergehaalde zeil. Ik wachtte tot de grote deuren
achter mij zich sloten, bonk, geratel, nog een bonk.
Dit was de plek en aankomst viel er samen met vertrek.
Geluk was niet het ding, dat was de naam niet voor de inzet
van de tocht. Het doel was eerder schuw geweest, op voorhand
onverdiend, een goendroenzool, een kaars die uitwaait
en je dacht dat alles potdicht afgesloten was, ik zocht
maar liefst de flakkering dat alles al begrepen was.
Niet nu door mij per se, niet hier in deze langzaam
dicht te schuiven ruimte van het onverhoeds gedicht,
maar ergens in de tijd, er was, beweerde dit wel degelijk
een tijd die ingesloten is in tijd, althans ik dreef
bedaard de waterkamer in, kijk voor je uit, daar is alweer
een deur, de volgende, dat blijft zo zijn, echt heus,
dat je er bent terwijl je zult, nadering is paradijs.

Voorlopig zitten zij nog in een sluis, een soort fuik, die gevolgd zal worden door een volgende. Wat telt is de kier, om een van de sleutelwoorden van *Op de hoge* te gebruiken, waardoor zij het (binnen)meer in kunnen glijden, de wijdte in. Is die gleuf God? Het wordt niet gezegd, al vinden we elders in de bundel wel verwijzingen naar Jezus en Maria.

Ad 3. Naast de auteursintentie in het werk van de schrijver is er ook de auteursintentie buiten het werk, die als een hoefijzer om het gedicht zit. Spreken over dergelijke auteursintenties was tot voor kort totaal taboe, zoals geloven in God onder weldenkenden vandaag taboe is. Wij moderne sceptici geloven in de relatieve autonomie van het gedicht en denken dat zijn maker alleen van belang is voor zover die in het gedicht is opgegaan. Maar er is ook een dichterlijke wil die nooit met het gedicht kan samenvallen (wat iets anders is dan wat Otten bedoelt met het citaat uit het motto boven deze tekst). In 'Pampus om' merk je dat al, zoals ik aantoonde, doordat er minder in het apart gelezen gedicht zit dan als we het lezen als een gedicht dat deel uitmaakt van een duidelijk religieus geïnspireerde bundel. Maar we hebben van dat 'meer' vooral weet door informatie die van buiten de bundel kwam aangewaaid. Lezers willen graag de externe auteursintentie kennen of er meer van weten. Misschien om hun interpretatie te verifiëren, misschien uit voyeurisme of omdat ze hun eigen vrijheid niet aan kunnen. Daarom zijn ze zo verlekkerd op interviews, dagboeken, brieven, essays of tekstgenetische brokstukken. Mijn herkenning van Ottens intentie om in *Op de hoge* en dus ook in 'Pampus om' zijn overgave aan een geloof en zijn betrouwen in God te verwoorden, berust voor een deel op wat ik uit andere uitspraken in woord of geschrifte van hem weet. Maar ik hoef zijn intentie in mijn lectuur niet te erkennen omdat de dichter – zoals hij in het motto boven deze tekst zegt - zijn werk niet is en afhankelijk meent te zijn van iets buiten hem om (zijn God). Ik mag dus het werk losmaken van zijn godsdienstige aspiraties, zolang die er niet – zoals dat bij Gezelle tot in den treure het geval is – expliciet in verwoord worden. Maar zelfs als die er expliciet in aan bod komen, kan ik het godsdienstige an sich loslaten aangezien het steunt op een geloof, dat buiten het gedicht verankerd is. Het is nonsens zoals Otten te denken dat je Bach niet diep kunt meeleven zonder mee te gaan in zijn apologetische ijver. Ik kan ook religieus voelen zonder te geloven. Maar als het me niet zoals vaak bij Gezelle lukt om

de tendens van het kunstwerk kwijt te geraken, dan beïnvloedt dat mijn appreciatie voor de dichter. Het recht om de tendens of intentie te negeren kan zelfs de dichter me niet ontzeggen. Ik mag tot op zekere hoogte naast Otten heen lezen. In zijn geval doe ik dat zelfs graag omdat ik hem te belangrijk vind om hem volledig over te laten aan gelovigen. Is het niet verontrustend dat de meeste recente tijdschriftbijdragen over hem verschenen zijn in bladen als *Roodkoper*. *Onafhankelijke maandblad voor cultuur, religie en politiek*, *Jonas magazine*. *Spiritueel én maatschappelijk* en *Liter. Christelijk literair tijdschrift*?

Uiteindelijk zou voor de lezer het werk en wat het van hem wil moeten tellen. Maar ook al wil het me doen geloven of tenminste doen twifelen over het feit of ik al of niet zou moeten geloven, ik hoef dat niet te doen als ik dat niet wil. Mijn intentie, of beter: dat wat ik met het gedicht wil doen, hoeft niet die van het gedicht te zijn. Wat wel van mij verlangd wordt, is piëteit en openheid, de bereidheid om te luisteren naar wat het gedicht als gedicht met me wil doen. In die zin ben ik als elke ernstige lezer wat ik noem een 'gedichtenactivist', zoals er dierenactivisten zijn. Of ik het gedicht gehoorzaam is nog iets anders.

Nochtans blijft die strekking, ook al wil ik ze in het gedicht negeren wanneer ze mijn esthetische waardering schaadt, me buiten het gedicht mateloos fascineren. Omdat alles wat Otten als essayist, dagboekschrijver of als geïnterviewde, over geloven zegt, me raakt in mijn bestaan, me confronteert met vragen die ik zelden ergens anders zo scherp en goed gesteld vind. We kunnen dus – met twee ogen op de tekst gericht gericht - omzichtig om het gedicht heen varen, als om Pampus heen, om deze Dichterlijke Intentie te vinden. Ik zoek dan de auteur Otten. Ik wil me met de schrijver van het bewonderde werk identificeren. En ik geef het grif toe: ik zoek tevens de mens Otten, voor zover hij mijn zonden als lezer op zich wil nemen.

Literatuur

- Halsema, Dick van (1992), *Over Willem Jan Otten*. In: Harry Bekkering (red.), *Jan Campertprijzen 1992*. Baarn.
- Otten, Willem Jan (2003), *De bedoeling van verbeelding. Zomerdagboek*, Amsterdam/Antwerpen.
- Otten, Willem Jan (2003), *Op de hoge*. Amsterdam.
- Otten, Willem Jan (2006), *Waarom komt U ons hinderen*. Amsterdam.
- Vandevoorde, Hans (2007), Elsschots kaaswonde. Over auteursintenties en context. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 123, nr. 4, 345-357.